

Mgr Agnieszka Marianowicz-Szczygieł, <https://orcid.org/0000-0001-7818-8961>
Instytut Analiz Płci i Seksualności „Ona i On”
Warszawa

Rodzina w procesie przemian społecznych. Multiseksualność a ryzyko implozji demograficznej

Family in the process of social changes.
Multisexuality and a risk of demographic implosion

<https://doi.org/10.34766/fetr.v43i3.320>

Abstrakt: Wzorce rodziny zmieniały się w różnych epokach historycznych. Aktualne wskaźniki statystyczne dotyczące rodziny są bardzo alarmujące (spadek liczby małżeństw, wzrost rozwodów, spadek dzietności, wzrost liczby dzieci rodzących się poza małżeństwem) i świadczą o już istniejącym ilościowym i jakościowym kryzysie rodziny. Postmodernizm wprowadził nieznanne dotąd w historii eksperymentalne formy związków: poliamoria, związki queer, LAT, DINKY, GINK, LiL, sologamia, unloving, które są w artykule kolejno przedstawiane. Seksualność jest w nich odrywana od miłości, a modelowa rodzina - od więzów pokrewieństwa. Ta różnorodność wzorców ujęta została w dwie zasadnicze kategorie: monoseksualność oraz multiseksualność, i nazwana sztuczną Multiseksualnością, w dużej mierze podtrzymywaną i/lub stymulowaną przez technologię i biznes. Wskazano na związek typu rodziny/seksualności z demografią, gdzie to monogamiczne małżeństwo heteroseksualne traktowane jest jako złoty standard. Analizowane są prognozy demograficzne dla Polski w kilku obszarach oraz możliwy optymalny model prorodzinnej polityki społecznej.

Słowa kluczowe: demografia, model rodziny, rodzina, postmodernizm, seksualność

Abstract: Family have patterns varied in different historical ages. Modern family statistics are alarmic (drop in marriage numbers, increase in divorces and the number of children born out of wedlock, decrease in the fertility rate) reveals the current qualitative and quantitative crisis of the family. Postmodern trends have added experimental forms of relationships never known in history before – such as polyamory, queer relationships, LAT, DINKY, GINK, LiL, sologamy, unloving - etc. – which are presented here consecutively. Sexuality is detached from relationship and love, and the family from relationships. This diversity has been described by means of two categories of monosexuality and multisexuality, with the latter being largely supported and/or stimulated by technology and business, and hence labelled here as artificial multisexuality. Attention is drawn to the connection between the family type or sexuality type and demography. Monogamic heterosexual marriage has named a golden standard. A demographic prognosis for Poland and an optimal model of pro-family social policy concludes the article.

Keywords: demography, family, family model, postmodernism, sexuality

1. Historyczne kierunki przemian w rodzinie

Kształt rodziny ewoluował od czasów starożytności, od greckiej i rzymskiej patriarchalnej rodziny rodowej, utożsamianej także z posiadłością w znaczeniu ekonomicznym, obejmującej domostwo, pola, niewolników. W modelu tym niewiele

zmieniło się w epoce feudalizmu, poza oficjalną likwidacją niewolnictwa, choć oczywiście najniższe stany często były traktowane niewolniczo. W epoce kapitalizmu działalność produkcyjna została delegowana poza miejsce zamieszkania, kobiety stopniowo coraz bardziej emancypowały się, podejmowały pracę najemną osiągając niezależność ekonomiczną, ale jednocześnie redefiniowano tradycyjne role męskie i kobiece rodziny patriarchalnej (Gizowski, 2007).

Kapitalizm wysokorozwiniętych krajów zachodnich (era postindustrialna) charakteryzują zjawiska: zmniejszenie się roli autorytetu ojca, wzrost liczby spraw rozwodowych, podniesienie do rangi podmiotowej sfery seksualnej wraz z jej liberalizacją, wzrost indywidualizmu kosztem wspólnoty rodzinnej, emancypacja kobiet na polu zawodowym, politycznym i społecznym, spadek religijności, zwiększenie możliwości adaptacyjnych rodzin do zmian na rynku pracy, porzucenie kryterium płci w przypadku podziału zadań realizowanych w rodzinie, znaczny zakres swobody i niezależności dzieci i młodzieży w rodzinie, spadek liczby potomstwa oraz przejmowanie w coraz większym zakresie przez państwo tradycyjnych funkcji rodziny. Jednocześnie można zaobserwować wzrost liczby związków nieformalnych i tej samej płci, co znajduje coraz szerszą akceptację w ustawodawstwach krajów zachodnich (tamże, s. 315).

H. Bednarski (2008), do katalogu przemian dopisuje: spadek liczby rodzin wielodzietnych i wielopokoleniowych, zamianę rodziny patriarchalnej w egalitarną, zmniejszenie się stopnia kontroli wewnątrz rodzin oraz przez rodzinę zamieszkałą w innych miejscach, delegację zadań opiekuńczo-wychowawczych rodziny do instytucji oświatowo-opiekuńczych, takich jak żłobki, klubiki, przedszkola. „Kolejnym przejawem przemian zachodzących w rodzinie polskiej jest malejący stopień spójności oraz integracji wewnątrz rodziny, co niewątpliwie powoduje jej dezintegrację” (tamże, s. 205). Autor wymienia jeszcze anonimowość rodzin (amorficzność), przeciążenie obowiązkami zawodowymi i domowymi kobiet, co prowadzi do zwiększającego się skonfliktowania małżonków oraz ograniczanie wspólnie spędzanego czasu - co zwiększa wyobcowanie emocjonalne. W coraz bardziej indywidualistycznej kulturze założenie rodziny i posiadanie dzieci spychane jest na dalszy plan, a prymat dźwizy zabezpieczenie materialne i kariera.

2. Aktualne wskaźniki statystyczne dotyczące rodziny

Obecnie w Szwecji zaledwie 18% małżeństw jest trwałych, 60% dzieci rodzi się w związkach pozamałżeńskich, a 20% jest wychowywanych przez samotnych rodziców (Liberska, Matuszewska, 2015, s. 120). W Unii Europejskiej wskaźnik małżeństw wynosi 4,4

na 1000 mieszkańców (najnowsze dostępne dane za 2016 rok), w Polsce 5,1 (najnowsze dane za 2018 rok) - Polska znajduje się w środku skali dla Europy (Eurostat, 2020c)¹.

Wskaźnik rozwodów dla całej UE kształtuje się na poziomie 1,9 (najnowsze dane z 2016 roku), a w Polsce - 1,7 (dane za 2018 rok) - także w tym wymiarze plasujemy się w środku skali, przodują wschodnie kraje postsowieckie (Ukraina - 3,7, Białoruś - 3,5; dane za 2018 rok) oraz kraje skandynawskie. Najniższy wskaźnik ma Kosowo - 0,6 (dane również za 2018 rok), (Eurostat, 2020a)².

Współczynnik zawieranych małżeństw w 1965 roku w UE wynosił 7,8, zaś rozwodów - 0,8 (Eurostat, 2020d)³, aby obecnie osiągnąć dane cytowane powyżej 1,9 (rozwody) oraz 4,4 (małżeństwa). Liczba dzieci urodzonych poza małżeństwem - w UE z poziomu 28% w 2000 roku współczynnik wzrósł do 43% w 2016 roku. Najwyższe dane pochodzą z Norwegii - 56% oraz Islandii - 70% (Eurostat, 2018b)⁴, w Polsce - 24% (GUS, 2018, s. 256).

Żaden z krajów UE nie osiąga naturalnego wskaźnika zastępowalności pokoleń (powyżej 2,0 - liczba dzieci na kobietę w wieku rozrodczym). W 2016 roku wynosił on dla 28 krajów UE - 1,6 (w 2007 - 1,56), zaś w Polsce - 1,39. Najwyższe dane pochodzą z Francji - 1,92 oraz ze Szwecji - 1,85 a najniższe wskaźniki osiągnane są w Hiszpanii i we Włoszech - 1,34 (Eurostat, 2020b)⁵.

Polska znajduje się zdecydowanie bliżej końca skali. Wskaźnik żywych urodzeń spadł w Europie z 18,5 na 1000 mieszkańców w 1964 roku do 10 w 2013 roku. W czasie pomiędzy 2005 a 2015 rokiem średnia wieku kobiet w momencie narodzin pierwszego dziecka wzrosła o rok - do poziomu 30,5 roku (Eurostat, 2018a)⁶. Wskaźniki zastępowalności

¹ Eurostat (2020c). Marriage indicators

http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?query=BOOKMARK_DS-052180_QID_3791ADE4_UID_-

[3F171EB0&layout=TIME,C,X,0;GEO,L,Y,0;INDIC_DE,L,Z,0;INDICATORS,C,Z,1;&zSelection=DS-052180INDIC_DE,GNUPRT;DS-052180INDICATORS,OBS_FLAG;&rankName1=INDICATORS_1_2_-1_2&rankName2=INDIC-DE_1_2_-](http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?query=BOOKMARK_DS-052180_QID_3791ADE4_UID_-3F171EB0&layout=TIME,C,X,0;GEO,L,Y,0;INDIC_DE,L,Z,0;INDICATORS,C,Z,1;&zSelection=DS-052180INDIC_DE,GNUPRT;DS-052180INDICATORS,OBS_FLAG;&rankName1=INDICATORS_1_2_-1_2&rankName2=INDIC-DE_1_2_-)

[1_2&rankName3=TIME_1_0_0_0&rankName4=GEO_1_2_0_1&sortC=ASC_-](http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?query=BOOKMARK_DS-052180_QID_3791ADE4_UID_-1_2&rankName3=TIME_1_0_0_0&rankName4=GEO_1_2_0_1&sortC=ASC_-)

[1_FIRST&rStp=&cStp=&rDCh=&cDCh=&rDM=true&cDM=true&footnes=false&empty=false&wai=false&time_mode=ROLLING&time_most_recent=false&lang=EN&cfo=%23%23%23%2C%23%23%23.%23%23%23](http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?query=BOOKMARK_DS-052180_QID_3791ADE4_UID_-1_2&rankName3=TIME_1_0_0_0&rankName4=GEO_1_2_0_1&sortC=ASC_-1_FIRST&rStp=&cStp=&rDCh=&cDCh=&rDM=true&cDM=true&footnes=false&empty=false&wai=false&time_mode=ROLLING&time_most_recent=false&lang=EN&cfo=%23%23%23%2C%23%23%23.%23%23%23) (dostęp: 15-06-2020).

² Eurostat (2020a). Divorce indicators

<https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> (dostęp: 15-06-2020).

³ Eurostat (2020d). Marriage and divorce statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Marriage_and_divorce_statistics (dostęp: 14-06-2020).

⁴ Eurostat (9-08-2018b). 43% of births in the EU are now outside marriage,

<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20180809-1> (dostęp: 14-06-2020).

⁵ Eurostat (3-07-2020b). Fertility indicators/

<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> (dostęp: 15-06-2020).

⁶ Eurostat (2018a). Archive: People in the EU - statistics on demographic changes,

https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:People_in_the_EU_-_statistics_on_demographic_changes&oldid=390407 (dostęp: 15-06-2020).

pokoleń we Francji, czy Szwecji, wyższe niż średnia dla UE - są raczej skutkiem imigracji, skoro Eurostat notuje, że pomiędzy rokiem 2012 a 2016 wzrost populacji Europy w 80% był skutkiem migracji, zaś zaledwie w 20% naturalnego odradzania się pokoleń (Eurostat, 2017)⁷. Wszystkie te dane nie są więc optymistyczne. Wskazują na wszechstronny - jakościowy i ilościowy kryzys rodziny.

3. Współczesne trendy we wzorcach rodziny, związków i seksualności

Ewolucja dotycząca rodziny trwa nadal, wzorce relacji ulegają w epoce postindustrialnej głębokim przemianom. W oparciu o strukturę rodziny (liczbę osób w rodzinie, liczbę pokoleń w rodzinie, liczbę dzieci w rodzinie) H. Liberska, M. Matuszewska (2015, s. 117) wyróżniają modele kulturowe tradycyjne (katolicki, skandynawski, muzułmański) oraz alternatywne: modernistyczne (partnerski, egalitarny) oraz postmodernistyczne⁸. Modele postmodernistyczne to według autorek: związki kohabitacyjne (pary heteroseksualne mieszkające razem, które nie sformalizowały swojego związku małżeństwem), rodziny patchworkowe (wielorodziny, rodziny odbudowane lub zrekonstruowane) - oparte na powtórny małżeństwie, które współtworzą także dzieci byłych mężów i żon oraz ich wnuki, związki typu LAT (ang. *living apart together* - bycie osobno razem), w których partnerzy nie decydują się na wspólne zamieszkanie (może być to także tzw. małżeństwo na odległość lub małżeństwo wizytowe), związki DINKS (od ang. *double income, no kids* - podwójny dochód, żadnych dzieci) - tworzone przez pary, które czasowo lub trwale nie decydują się na posiadanie dzieci oraz związki homoseksualne (tamże, s. 124).

Powyższy podział związków postmodernistycznych nie uwzględnia jednak innych, względnie nowych, typów oraz zjawisk dotyczących więzi, w tym modeli seksualności. Zalicza się do nich relacje typu *queer* - o bardzo dużym stopniu dowolności we wszystkich wymiarach, liczba osób jest dowolna, wzorce płci są dowolne, często są to dość przypadkowe osoby, ale identyfikujące się jako rodzina. Nie są to bynajmniej, zjawiska incydentalne lub zupełnie w Polsce nieznanne⁹.

⁷ Eurostat (2017). Archive: People in the EU - statistics on demographic changes. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:People_in_the_EU_-_statistics_on_demographic_changes (dostęp: 15-06-2020).

⁸ Autorki wyróżniają jeszcze modele operacyjne, oparte o modele psychologiczne oraz odpowiadające im metody diagnostyczne (model kołowy Olsona, model Beaversa, model Minuchina, model McMastera, model Bowena, model zdrowej rodziny Liberskiej i Matuszewskiej) - H. Liberska, M. Matuszewska (2015).

⁹ „Życie społeczne osób nieheteronormatywnych nie jest tak zrytualizowane. (...) każda relacja jest nową przygodą na nieznanym terytorium, czy to między dwoma gejami, dwiema lesbijkami, gejem i lesbijką, czy między trzema lub więcej odmieńcami lub między gejami i heterozytkami. Między płatnym seksem, kochankami, wszystkimi naszymi eks, przyjaciółmi przyjaciółkami, seks-przyjaciółmi, kumplami z knajpy a kochankami przyjaciół z knajpy, przyjaciółmi z knajp kochanków czy kochanek, towarzyszykami, towarzyszkami życia. Odmieńcy tworzą zadziwiająco bogatą paletę

O rodzinach z wyboru („*family of choice*”) wspomina K. Slany (2005), dokonując przeglądu nowych zjawisk w rodzinie ponowoczesnej i tłumacząc tę ideę. Według jej twórców: „nieheteroseksualna zbiorowość ma prawo do wyboru formy rodziny, która odpowiada jej oczekiwaniom i potrzebom” (tamże, s. 32). Nowe formy rodziny są, zdaniem autorki, coraz bardziej oderwane od biologicznej prawdy, a pokrewieństwo rzeczywiste jest mniej ważne od uznaniowego. Znajdziemy tu także przedstawienie innych nowych zjawisk, min.: „*renewed oldies*” - osoby starsze, które nie poświęcają się wnukom, intencjonalne samotne rodzicielstwo (monoparentalność), LiL - *live in lover* (życie z ukochanym), *solos* - singli, poligamię sukcesywną (wielokrotne małżeństwa następujące po sobie). Nosi ona również nazwę *lattice family* (rodzina w kratkę - tłumaczenie własne).

Majka-Rostek (2009) wspomina o rodzinie typu „*friends as family*” (przyjaciele jako rodzina) jako konsekwencji rosnącego indywidualizmu oraz - powołując się na pisarza Krzysztofa Tomasika - mówi o unikaniu „imperatywu heretyckiego”. I. Burkacka (2017) dodaje układy sieciowe seniorów (tamże, s. 65), uzupełnia nazewnictwo. Rodzina patchworkowa to rodzinna układanka lub rodzina posklejana lub wielorodzina (tamże, s. 81), samotne rodzicielstwo to monoparentalność, rodzina zastępcza - rodzina zawodowa. Autorka wymienia także rodzinę dwujądrową (binuklearną; tamże, s. 73) występującą, gdy każde z rodziców niezależnie opiekuje się dzieckiem, np. dzieląc obowiązki po rozwodzie, związki LAT - rodzina nomadyczna. W tym katalogu nie mogło zabraknąć rodziny nuklearnej (rodzice plus jedno lub dwoje dzieci)¹⁰. Autorka wskazuje na konieczność każdorazowego definiowania rodziny, ponieważ współcześnie jest to termin bardzo wieloznaczny. Przytacza model diad Simmla-Tosta, według którego rodzina to co najmniej jedna z diad: rodzic - dziecko lub partner - partner, gdzie obie osoby uważają się za parę (tamże, s. 64).

A. Zaborowska (2014) uważa, że każda tradycyjna forma rodziny ma alternatywną formę: legalnie zawarte małżeństwo - konkubinaty (kohabitację), rodzina z dziećmi - świadomą rezygnację z dzieci, trwałe, dożgonne małżeństwo - rozwód i rodzinę patchworkową, małżeństwo o modelu, w którym to mężczyzna jest głównym dostarczycielem środków do życia - model egalitarny, wyłączność małżeńska - małżeństwa

różnorodnych intymności. Właściwie heretycka kultura powinna się od nas uczyć tego bogactwa, funkcjonowania w takich odmiennych, płynnych relacjach” - to fragment wykładu M.A. Pelczar, (2012). Dom/poczekalnia/scena. Odmienne więzy rodzinne w kulturze „balów”, referat w ramach konferencji na UW: „Nienormatywne praktyki rodzinne”, <https://vimeo.com/channels/npr/videos/page:2/sort:preset> (dostęp: 15-06-2020); W ramach tej samej konferencji posługiwano się takimi określeniami, jak: „niesubordynacja płciowa”, „troska jako wyznacznik pokrewieństwa”, „intencjonalna bezdzietność”, „rodzący mężczyźni”, „homorodziny”, „związki nieheteronormatywne”, „granice w związkach poliamorycznych” (wieloosobowych), „konstruowanie rodzin”, „niemonogamiczne osoby”, „les-rodziny” - UW (2012). Nienormatywne praktyki rodzinne, plan konferencji, online https://nienormatywne.files.wordpress.com/2012/05/program_05-22.pdf (dostęp: 15-06-2020).

¹⁰ Inne nazwy - I. Burkacka (2017, s. 73).

otwarte lub swingerskie, heteroseksualność - homoseksualność, dwójka dorosłych w gospodarstwie domowym - grona przyjacielskie lub układy sieciowe seniorów (tamże, s. 79).

O innych postmodernistycznych trendach w obrębie związków i rodzin, które nie doczekały się jeszcze opracowań naukowych, dowiadujemy się z prasy. The Guardian relacjonuje istnienie GINK - związków bezdzietnych z wyboru, z powodów ekologicznych (ang. *green inclinations, no kids*) (Hymas, 2011)¹¹. Artykuł na ten temat ukazał się w ramach The Guardian Environment Network (sieci ekologicznej). We *France 24* stwierdzono, że narodziny dziecka to oczywista dodatkowa porcja dwutlenku węgla dla planety (Dekimpe, Guggenheim, 2019)¹². Zacytowano tam dane z badań na Lund University w Szwecji, z których wynika, że najlepsza metoda, aby zredukować własny ślad węglowy, to posiadać o jedno dziecko mniej, co daje ponoć oszczędności 58 ton dwutlenku węgla w ciągu życia¹³.

W prasie pojawiają się relacje nt pojedynczych przypadków innych zjawisk, które na razie mają charakter dość incydentalny, ale prawdopodobnie będą one narastać. Są to np.: surogacja w oparciu o wielokrotne wykorzystanie nasienia tego samego mężczyzny, usługi surogacji w ramach tej samej rodziny (np. babcia nosi w łonie dziecko córki), nielegalny handel komórkami rozrodczymi lub usługi w tym zakresie, panseksualizm bez różnicowania płci i modelu seksualności partnera/partnerki, „brodate matki” - czyli biologiczne kobiety przyjmujące męskie hormony, które w procesie tzw. zmiany płci nie przeszły tzw. dolnej chirurgii usuwającej narządy rozrodcze czy związek dwóch osób transseksualnych bez „dolnej chirurgii”, które decydują się na dziecko („matka” jest tu więc de facto ojcem)¹⁴. Wiedzę nt poliamorii (wielozwiązki), promuje Amerykańskie

¹¹ Hymas, L. (2011). I decided not to have children for environmental reasons. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/environment/2011/sep/27/not-have-children-environmental-reasons> (dostęp: 15-06-2020).

¹² Dekimpe, V., Guggenheim, J. (2019). Could going child-free be the answer to our climate crisis?, *France 24*, <https://www.france24.com/en/20190119-down-earth-children-demography-ginks-environment-carbon-dioxide-climate-save-planet> (dostęp: 15-06-2020).

¹³ Na drugim miejscu jest rezygnacja z korzystania z samochodu - co daje oszczędności 2,4 tony CO² w ciągu roku oraz unikanie samolotowych rejsów transatlantyckich - 1,6 ton CO² rocznie na osobę (tamże).

¹⁴ Np.: 1. „tęczowa rodzina” jako dwie lesbijki i gej, biologiczny ojciec 4-miesięcznego chłopca - M. Konarzewska (2013). Rodzina. *Replika*, nr 45, <https://replika-online.pl/rodzina/> (dostęp: 15-06-2020).

2. lesbijska para, która sześć razy skorzystała z nasienia obcego mężczyzny i służy wskazówkami innym podobnym parom; w ten sposób spłodzono pięcioro dzieci - Piotrowski, T. (26 - 05- 2020). Dumne tęczowe mamy, *Replika*, nr 85, <https://replika-online.pl/dumne-teczowe-mamy/> (dostęp: 15-06-2020).

3. babcie, które zgodziły się być surogatkami własnych wnuków - NBC NEWS (1-04-2019). To help gay son, 61-year-old woman gives birth to own grandchild. <https://www.nbcnews.com/feature/nbc-out/help-gay-son-61-year-old-woman-gives-birth-own-n989651> (dostęp: 13-06-2020) oraz Ritschel, Ch. (10-06-2020). Influencer announces 51-year-old mother is carrying her baby: 'surrogacy is the most selfless gift'. *Independent*. <https://www.independent.co.uk/life-style/surrogate-influencer-gestational-surrogacy-grandmother-breanna-lockwood-ivf-a9559206.html> (dostęp: 15-06-2020).

Towarzystwo Psychologiczne, ale uznaje także za normalność „związki otwarte”, „relacyjną anarchię i inne formy nie monogamicznych form relacji za zgodą partnera”, którą nazywa się tu „różnorodnością relacji”. O tym, jak daleko są zaawansowane te procesy społeczne świadczy chociażby fakt ukazania się na rynku amerykańskim podręcznika dla terapeutów związków poliamorycznych (konsensualnej niemonogamii - czyli CNM): *A Therapist's Guide to Consensual Nonmonogamy: Polyamory, Swinging, and Open Marriage* (Orion, 2018). Na okładce znajdują się ikony obrazujące związek pięciu osób.

Kwestia poliamorii pojawiła się również w naszym kraju, promuje ją między innymi strona Philianizm.pl. Termin *Queer family* oznacza dowolną grupę osób uznających się za rodzinę. Na tym jednak ewolucja czy też może raczej dekonstrukcja rodziny tradycyjnej się nie kończy. Izraelska socjolog Eva Illuoz, w publikacji będącej ukoronowaniem jej 20-letnich studiów nad tym, jak kapitalizm oddziałuje na relacje odważyła się nadać tytuł *The End of Love*, z podtytułem *A Sociology of Negative Relations*, co relacjonuje artykuł „Koniec miłości?” zamieszczony w *Polityce* (Bendyk, 2020). Książka opowiada o różnych formach odwracania, unikania, odrzucania bądź wycofywania się z relacji. Czytamy więc o deinstytucjonalizacji małżeństwa i rodziny, seksu na jedną noc bez zobowiązań, sekstingu, czyli przesyłaniu sobie nagich zdjęć, sologamii - związkach z samym sobą, *incelli* - niechcianego celibatu głównie mężczyzn, którzy nie potrafią znaleźć sobie partnerki, o *ghostingu*, czyli oddalaniu się ze związku bez pożegnania, *unlovingu* (niemiłości) - świadomego niewchodzenia w relacje (seks bez zobowiązań), *commitment phobii* (fobii dotyczącej związków - obawy przed nieudanym związkiem), sankcjonowania reguł związku umową cywilną. Wymiar relacyjny, emocjonalny i seksualny również został dotknięty przez matrycę wolnego rynku i konkurencji. O pozycji społecznej decyduje „kapitał erotyczny”. Produktem ubocznym indywidualizacji i swobody seksualnej jest rosnąca niepewność i niebezpieczeństwo tytułowego „końca miłości”. W swoim wywiadzie telewizyjnym Eva Illuoz dodaje (SFR Kultur, 2019), że ludzie coraz bardziej eksplorują swoją seksualność, kolekcjonują partnerów. Kiedyś walczone o wybór partnera, a obecnie walczy się o „nie-wybór” (w znaczeniu dowolności). Większa wolność, bez względu na to, czy rozumiana jest przez niektórych jako progres czy uwstecznienie nie oznacza jednak tu automatycznie większego szczęścia - dodaje. Za tę wolność wyznaczona jest cena niepewności, dotycząca relacji czy pewności w macierzyństwie.

4. biologiczna kobieta, która nie przeszła tzw. *bottom surgery* (dolnej chirurgii), czyli operacji wycięcia zewnętrznych i wewnętrznych narządów płciowych, ale przyjmowała męskie hormony, mając więc brodę i wyglądając jak mężczyzna zaszła w ciążę - biologicznym ojcem był mężczyzna, który identyfikował się i ubierał się jak kobieta - Styl.pl (29-05-2020). Modelka była mężczyzną, a jej partner kobietą. Będą mieli dziecko!

<https://www.styl.pl/newsy/gwiazdy/news-modelka-byla-mezczyzna-a-jej-partner-kobieta-beda-mieli-dzie,nId,4523259?fbclid=IwAR1CNBtr0Vf1R7VXeSMuaKWGjIzhRe7MxfuuE9Xe3ZIG4JWJdK0cREmh-kA> (dostęp: 15-06-2020).

Te eksperymentalne formy związków i ewoluowanie relacji podsumował kardynał J. Ratzinger, gdy mówił o:

- 1) o oddzieleniu sfery seksualnej od małżeństwa,
- 2) oddzieleniu seksu od prokreacji,
- 3) oraz oddzielenie seksu od relacji heteroseksualnej (Benedykt XVI, 1986, s. 72-73).

Do tego katalogu można jeszcze dodać:

- 4) oddzielenie osoby od płci,
- 5) oddzielenie seksu od miłości (np. na podstawie doniesień Ewy Illuoz).

Seks staje się więc wyłącznie chwilową przyjemnością pozbawioną celu, kierunku, odpowiedzialności, ale także kontekstu relacyjnego. Seks jest coraz bardziej sprowadzony do zaspokojenia popędu płciowego, na poziomie libidalnym, zwierzęcym. Następuje więc dehumanizacja i prymitywizacja seksu, utrata jego znaczenia. W życie społeczne wkrada się coraz większy chaos.

4. Współczesne wzorce seksualności

Powyższy przegląd aktualnych trendów w życiu rodzinnym i relacyjnym pokazuje olbrzymią zmienność i wielość wprowadzonych do niego eksperymentalnych form. W związku z oderwaniem seksu nie tylko od małżeństwa, ale nawet od kontekstu płci, relacji i miłości zaproponowano skonstruowanie zbiorczej klasyfikacji wzorców współżycia społecznego głównie w oparciu o kryterium wyłączności i uporządkowania związków¹⁵:

1. MONOSEKSUALNOŚĆ - seksualność uporządkowana, względnie przewidywalna i stabilna, oparta na zdefiniowanej wyłączności:

- a. wierna, monogamiczna rodzina oparta o heteroseksualne małżeństwo;
- b. małżeństwa na odległość
- c. rodziny zrekonstruowane.

2. MULTISEKSUALNOŚĆ - brak wyłączności w diadach, seksualność nieuporządkowana, niestabilna, zmienna, ograniczona odpowiedzialność i zaangażowanie lub ich brak:

- a. seksualność eksperymentalna - krótkotrwała i przejściowa stabilizacja w określonych ramach, związek zdefiniowany przez „otwartość” na nowe doświadczenia (poliamoria, związki otwarte, swingowanie);
- b. seksualność ucieczkowa (ghosting, unloving, sologamia, programowe singielstwo) - brak podejmowania ryzyka związku i miłości, przypadkowe zachowania seksualne;

¹⁵ W poniższej analizie nie uwzględniono poligamii, jako formy nie występującej w kręgu kultury europejskiej.

c. kohabitacja¹⁶;

d. związki typu queer - o dużym stopniu dowolności co do liczby partnerów, ich płci, formy związku i relacji, panseksualizm, relacje tworzone przez osoby trans, surogację, przekazywanie nasienia itp.

W klasyfikacji tej nie-uwzględniono form zastępczych rodziny, jak *friends as family*, czy układy sieciowe seniorów, w których nie dochodzi z założenia do relacji seksualnej. Oczywiście, po uwzględnieniu innych wymiarów rodziny, można stworzyć model oparty na zupełnie innych kryteriach (np. DINKS może dotyczyć zarówno małżeństw jak i związków queer). Natomiast wybrany tu, jako kryterium powyższego podziału, wymiar wyłączności czy uporządkowania związków niesie ze sobą najbardziej doniosłe skutki społeczne i jest mocno powiązany z postępem technologicznym i aspektami biznesowymi, które zostaną omówione poniżej.

5. Rola biznesu i nowych technologii w stymulowaniu multiseksualności - sztuczna multiseksualność

Olbrzymią rolę w podtrzymywaniu, a być może także w kreowaniu multiseksualnej i coraz bardziej promiskuitycznej kultury pełnią zdobywcze techniki, nowe technologie i biznes. Nie chodzi tu o zwykłe zarabianie na nienormatywnej czy perwersyjnej seksualności, jak np. na prostytutce, która jest wszak nazywana najstarszym zawodem świata. Ale chodzi tu o sprzyjanie, czy czynienie z technologii i wynalazków koniecznej protezy. Seks w ujęciu multiseksualnym nie może się więc obyć bez nowych technologii. Multiseksualność, zmienność partnerów, zwiększanie liczby partnerów seksualnych nie byłoby możliwe bez prezerwatyw, leków na infekcje przenoszone drogą płciową, szczepionek na choroby powiązane z multiseksualnością (np. HPV), a wcześniej testów na te infekcje, in-vitro, środków antykoncepcyjnych, aborcji, surogacji, leków wspomagających erekcję (viagra itp.), zapewniających względne uniezależnianie się od ograniczeń związanych ze starszym wiekiem, lubrykantów do seksu analnego dla gejów, zabawek erotycznych zastępujących penisy dla lesbijek, a wreszcie Internetu czy aplikacji na smartfony, które ułatwiają nawiązywanie nowych relacji. Hormonalna terapia, czy chirurgia zmiany płci są niezbędne w przypadku osób transgenderowych. Mamy więc tu do czynienia ze sztuczną multiseksualnością, ponieważ jest sztucznie podtrzymywana i uzależniona od biznesu seksu i płodności. Nie od dziś wiadomo, że najlepszy biznes to taki, który opiera się na powszechnych potrzebach dużych grup społecznych, zapewniając łatwy zbyty towarów przy wysokim popycie. Potrzeby seksualne z pewnością spełniają te kryteria. Zdobycze

¹⁶ Zaliczenie tu związków kohabitujących jest z pewnością arbitralne. Przez swoją nieokreśloność i brak odpowiedzialności partnerów za siebie, pomimo tego, że mogą opierać się na zdefiniowanej wyłączności, wydają się bardziej pasować do multiseksualności, choć pod pewnymi względami mogą także pasować do kategorii monoseksualności.

technologii pozwalają uniknąć odpowiedzialności za nowe życie, sterować coraz bardziej nieograniczoną sprawnością seksualną i płodnością, ale nawet wyglądem i poziomem atrakcyjności (operacje plastyczne).

Tak więc w przypadku sztucznej multiseksualności można zaobserwować nierozzerwalny związek między nowymi technologiami a promiskuityczną seksualnością:

- podejmowanie prób zniwelowania negatywnych skutków sztucznej multiseksualności (np. nie ma 100% skutecznych środków antykoncepcyjnych) wymaga nowych wynalazków, powodując nakręcanie spirali nowego biznesu,
- niska cena i łatwy dostęp do nowych technologii dodatkowo gwarantuje i /lub stymuluje upowszechnienie multiseksualności zrywającej z seksualnością skoncentrowaną na inwestowaniu w rodzinę opartą na monogamicznym, wiernym małżeństwie
- reklama i marketing stają się nośnikami nowych wzorców (media chcą się dopasować do rynku reklamodawców),
- edukacja seksualna wychowująca młodzież do permissywnej seksualności bez ukazywania społecznej rangi oraz piękna, mądrości i szczęścia rodziny naturalnej staje się narzędziem przygotowywania rynku zbytu na produkty biznesu sztucznej multiseksualności.

Trzeba zaznaczyć, że bez ingerencji państwa, mądrej polityki społecznej, promocji nie da się odwrócić tych trendów wolnego rynku. Biznes multiseksualności, gdy kieruje się wyłącznie kryterium zysku, bywa krótkowzroczny i nieodpowiedzialny społecznie. Spadek dzietności, w pierwszym rzędzie, będzie skutkował brakiem rąk do pracy.

Jak bardzo kosztowny versus zyskowy jest to rynek świadczy oszacowanie kosztów zapewnienia środków antykoncepcyjnych w skali świata oferowanych w ramach rządowego programu USAID w USA (U.S. Agency for International Development 05-2008, s.16) - na 2007 rok koszty te wyniosły 79 353 139 \$. Koszty leczenia osób - nosicieli HIV oraz chorych na AIDS (tzw. terapia antyretrowirusowa) w rządowym programie na lata 2017-2021 polskiego Ministerstwa Zdrowia, oszacowano na 2 424 416 000 zł (Ministerstwo Zdrowia 2016, s.8). N. Zimmewicz (2018) analizowała kalkulacje ekonomiczne spółek medialnych w związku z promocją aborcji, antykoncepcji, in vitro, homoseksualizmu, gender, erotyki, alkoholu, papierosów oraz homeopatii w kontekście chrześcijańskiej tradycji państwa polskiego. Uwikłanie mediów w konflikt interesów między dopasowaniem treści do życzeń reklamodawców, a kierowaniem się dobrem społecznym wyraźnie uwidacznia się w kwotach wydatków reklamowych. W ogólnej średniej rocznej wartości polskiego rynku reklamy medialnej z lat 2013-2015 wynoszącej 32 937 895 880zł - 22,06% stanowiły wydatki na produkty, usługi liberalne światopoglądowo, a tylko 0,16% na reklamy w mediach katolickich, które nie osiągnęły 5% pułapu tzw. kwoty istotnej - czyli gwarantującej opłacalność zleceniodawcom (tamże, s. 83).

„Złotym biznesem” nazwano rynek dla par homoseksualnych czy szerzej DINKS (pary bezdzietne, o wysokim zapotrzebowaniu na towary luksusowe, markowe). Forbs w artykule *A na końcu tęczy garnek złota* (Strawiński, 2019) wyliczał korzyści z biznesu różnorodności. „Tęczą”, jego zdaniem, po prostu dobrze się sprzedaje, skoro 31% Amerykanów z pokolenia „Z” utożsamia się z retoryką LGBT. Przytaczane są statystyki, według których homoseksualni mężczyźni są najlepiej zarabiającą grupą (59,5 tys. \$ rocznie versus 57 tys. \$ w przypadku heteroseksualnych mężczyzn, tamże, s. 88). Newralgicznym obszarem jest zwłaszcza pop-kultura (filmy, klipy muzyczne, wypowiedzi artystów). Może to być, oprócz permissywnej edukacji seksualnej jeden z powodów, dla którego na świecie wzrasta liczba osób identyfikujących się jako LGBT. Szczególnie wśród osób młodych, które coraz częściej określają się jako biseksualne lub kontestują płć biologiczną (bo żadna z literek w skrótce LGBT nie jest wprost „wrodzona”, gdyż w złożonej genezie dominują czynniki nabyte (por. raport Instytutu „Ona i On” - *Dlaczego na świecie wrasta liczba osób LGBT?*, Marianowicz-Szczygieł, 2020a). Nieograniczona wolność seksualna to utopia, która ma swoją cenę.

6. Ryzyko implozji demograficznej

Wzorzec seksualności nie jest wyłącznie sprawą światopoglądu czy moralności. Określony model generuje określone skutki demograficzne, społeczne, zdrowotne, ekonomiczne, relacyjne czy psychiczne. Koszty ekonomiczne, zdrowotne i psychiczne dla społeczeństwa w przypadku odchodzenia od rodziny tradycyjnej to osobny temat wykraczający poza ramy tego artykułu (por. Marianowicz-Szczygieł 2020b). Skutki rozpadu rodziny kosztują rocznie w Wlk. Brytanii 6,3% wydatków z budżetu państwa, w USA - 2,1%, a 1,8% w Nowej Zelandii (Walberg, Mrozek, 2009, s. 15)¹⁷. Szczególnie dotkliwe i stosunkowo najbardziej widoczne są skutki demograficzne. GUS szacuje, że populacja Polski w 2050 roku wyniesie najwyżej 33 mln 951 tys., liczba kobiet w wieku rozrodczym spadnie do 62% z roku wyjściowego (t.j. 2013 - GUS, 2014, s. 109). Tylko 21,6% polskiego społeczeństwa stanowili panny i kawalerowie w wieku co najmniej 20 lat, 60,1% osób pozostawało w związkach małżeńskich, zaś pary kohabitujące - to 2,1 % (GUS, 2016a, s. 8). W Europie z kolei w 2011 roku 55% społeczeństwa stanowiły osoby w związkach małżeńskich, 28% to single, a 9% żyło w związkach kohabitacyjnych (tamże s.19). Natomiast w 2050 roku GUS szacuje, że odsetek jednoosobowych gospodarstw domowych (single) wzrośnie z 29,1 % w roku 2016 do 32,6% w 2050 (GUS, 2016b, tab. 15, s. 22), w 2050 roku aż w 75% gospodarstw domowych nie będzie dzieci, najwięcej osób będzie miało tylko jedno

¹⁷ R. Walberg, A. Mrozek (2009). *Private choices, public costs. How failing families cost us all*. Ottawa: Institute of Marriage and Family Canada.
https://www.imfcanada.org/sites/default/files/Cost%20of%20Family%20Breakdown%20final_0.pdf
 f (dostęp: 15-06-2020).

dziecko (tamże, tab.16, s. 23). Dużym obciążeniem będzie starzejące się społeczeństwo - ok. 2048 roku nastąpi zrównanie liczby osób w wieku 25-34 lata oraz 80 i więcej (tamże, s. 16).

Prognoza długoterminowa dla roku 2100, opublikowana w magazynie Lancet jest bardzo dramatyczna (Vollset i in. 2020, s.6-7- por. Tab. nr 1). Populacja Polski zmalałaby z poziomu 38 mln w 2017 roku do zaledwie 15 mln obywateli (lub 13 w wypadku zrealizowania Celów Zrównoważonego Rozwoju - SDG do 2030 roku, w ramach edukacji, w tym edukacji seksualnej oraz zapotrzebowania na środki antykoncepcyjne). W tym samym czasie ludność Europy Centralnej i Wschodniej oraz Centralnej Azji zmaleje z 415 mln w 2017 roku do 324 mln lub 248 mln (realizacja celów SDG), Europy Zachodniej z poziomu 432 mln w 2017 roku do 374 mln lub 329 mln (realizacja celów SDG). Ludność świata urośnie z 7 mld 640 mln w roku 2017 do 8 mld 785 mln lub zmaleje do poziomu 6 mld 289 mln w wyniku realizacji celów SDG do 2030 roku.

Tabela nr. 1 Prognoza demograficzna dla roku 2100

	2017	2100	2100 - z SDG*
Polska	38 mln	15 mln	13 mln
Europa Zach.	432 mln	374 mln	329 mln
Europa Centr. i Wsch. oraz Azja Centr.	415 mln	324 mln	248 mln
Świat	7 mld 640 mln	8 mld 785 mln	6 mld 289 mln

*SDG (Sustainable Development Goals) - Cele Zrównoważonego Rozwoju; prognoza uwarunkowana realizacją Celów do 2030 roku, w zakresie edukacji, w tym seksualnej i zapotrzebowania na środki antykoncepcyjne.

Oprac. na podst. Vollset i in. (2020, s. 6-7).

Polsce, podobnie jak całej Europie, grozi zapaść demograficzna, czyli implozja. Dzieci przychodzą na świat zarówno w związkach monoseksualnych jak i multiseksualnych. Ale związki monoseksualne, z racji mniej indywidualistycznego nastawienia i nietraktowania seksu w sposób dominujący i konsumpcyjny, są bardziej predystynowane do posiadania dzieci. Są także mniej zależne od technologii, np. medycznych - abstrahując tu na chwilę od kwestii moralnych czy troski o najlepszy interes dziecka. Spośród form monoseksualnych warto zatrzymać się nad poligamią, która w pewnych kręgach kulturowych jest uważana za klasyczną formą rodziny. J. Henrich, R. Boyd, P.J. Richerson (2012) po porównaniu kultur poligamicznych i monogamicznych, zauważyli cywilizacyjną przewagę monogamii. Dzieci rodzi się tu mniej, ale więcej z nich przeżywa, liczy się także jakość wychowania. Z badań, np. M. Rennerusa (2012) i innych (por. przegląd w Marianowicz-Szczygieł, 2020b) wynika, że najbardziej optymalnym środowiskiem dla wychowania dzieci jest rodzina oparta o heteroseksualne małżeństwo. Jeżeli zaś chodzi o rodziny nazywane *queer*, B. Wieczorek (2018), po dokonaniu przeglądu badań, stwierdziła, że wśród dzieci wychowywanych przez

jednopłciowych rodziców występuje szereg ryzykownych tendencji, w tym zwłaszcza ponadprzeciętny poziom odchyżeń w zakresie identyfikacji płciowej i seksualnej (tamże, s. 501-541). W mniejszym więc stopniu rodziny te zapewniają samoodtwarzanie się heteroseksualnego profilu społecznego. Sztuczna multiseksualność oznacza już nie rozpad więzi, czy tylko erozję, ale wręcz demontaż rodziny tradycyjnej.

Jedynie rodzinę opartą o trwałe i wierne małżeństwo heteroseksualne, z powodu wyżej wymienionych czynników, można uznać za rodzinę naturalną, w szerokim ujęciu społecznym i historycznym.

Problemy demograficzne nie są w historii niczym nowym. W. Gajewski (2020) wskazuje na związek między rozpadem rodziny w starożytnej Sparcie, Atenach i Rzymie a upadkiem tych cywilizacji. Cytuje teoretyka cywilizacji, A.J. Toynbee, według którego na 21 cywilizacji, aż 19 upadło z powodu upadku moralności. Także Carl Zimmermann za początek upadku cywilizacji wskazywał upadek rangi małżeństwa, następnie depopulację, tendencje dekadentki i antyrodzinne, a potem rosnącą swobodę seksualną, wzrost przestępczości młodocianych, promocję hedonizmu i konsumpcjonizmu. Stanowi to przestrozę dla zachodniej cywilizacji - tak lekko traktującej temat wzorców rodziny.

Monogamiczny seks heteroseksualny jest nie tylko najzdrowszym pod względem medycznym, ale także najbardziej korzystnym pod względem społecznym.

7. Społeczna różnica jako efekt prywatnych wyborów - myślenie kategoriami indywidualnymi versus społecznymi

Demagogia absolutnej wolności w hiperindywidualistycznej kulturze Zachodu gubi instynkt samozachowawczy narodów, prowadzi do myślenia kategoriami indywidualnymi ignorując społeczne. Aspekt wspólnotowości automatycznie kojarzy się mylnie z ograniczaniem praw jednostki. Także w Polsce mamy problem z myśleniem w kategoriach prywatne wybory - społeczne straty lub korzyści. Rodzina jest postrzegana jako obszar intymny, związany z osobistym wyborem i ani społeczeństwo, ani państwo nie powinno w niego ingerować. I takie podejście powinno być brane pod uwagę, jeżeli nie chce się naśladować systemów autorytarnych, totalitarnych, gdzie to państwo reguluje wszystkie ważniejsze obszary życia. Problem jednak leży w tym, że osobiste wybory generują społeczną różnicę. Zachodzi efekt kumulacji indywidualnych wyborów w skali populacji konkretnego kraju, czy świata, które obarczają państwo i całe społeczeństwo negatywnymi skutkami tych wyborów, dotyczy to sfery demografii. Procesy te zachodzą niezwykle wolno i pozostają niezauważone w skali życia jednostki, uwidaczniają się dopiero w perspektywie pokoleniowej. Stąd państwo powinno mieć możliwość ingerencji w tym obszarze, ale oczywiście istnieją granice tej ingerencji.

Państwo dysponuje kilkoma podstawowymi narzędziami wpływu na każdą sferę, w tym na tę związaną z rodziną i dietnością:

- 1) może wprowadzić prawo zakazujące określonych działań,
- 2) może wprowadzić prawo nakazujące określone działania,
- 3) może promować (kampanie społeczne, edukacja, system grantów dla NGO, sfera kultury i mediów stymulowana przez zamówienia publiczne),
- 4) może sprzyjać (prawo i regulacje, zwłaszcza ekonomiczne działające zachęcająco lub likwidujące przeszkody).

O systemie autorytarnym możemy mówić wówczas, gdy państwo w odniesieniu do rodziny oraz dietności nadużywa pierwszego i drugiego narzędzia, zaś o efektywnej polityce prorodzinnej i prodemograficznej wtedy gdy, używa zwłaszcza trzeciego i czwartego narzędzia. Historycznym przykładem totalitarnego wkroczenia państwa w obszar rodziny, dietności i płodności może być zniemczanie w hitlerowskich Niemczech polskich dzieci, odbieranych polskim rodzicom (Makowski 2019). W państwie tym i na terenach podbitych przez hitlerowców wprowadzono zakaz aborcji dla Niemek, ale popierana była aborcja u Słowian (tamże). Kolejnym przykładem jest upowszechnianie kontroli urodzeń dla osób czarnoskórych w USA (*Negro Project* Margaret Sangers w latach 1939-1942 oraz 1942-43 - *Planned Parenthood* 2004), przymusowa sterylizacja osób obciążonych chorobami dziedzicznymi czy psychicznymi w Niemczech (od 1934 roku - Cölln, 2013), osób z upośledzeniem intelektualnym i uznanych za aspołeczne w Szwecji (w latach 1934-1976 - *Forum för levande historia* 2013), czy polityka jednego dziecka w Chinach (1979-2016 - *Rzeczpospolita*, 2019).

B. Fux (2002) analizuje różne typy polityki państwa nakierowane na rodzinę:

- familiarne (głęboka wiara w autonomię rodziny i jej doniosłą rolę społeczną - tamże, s. 9),
- indywidualistyczne - oparte o tolerancję i równowagę różnych typów zachowań (tamże, s. 10) - co skutkuje wycofaniem się państwa z tego obszaru lub co najmniej nieakcentowaniem preferencji modelu rodziny i zachowań społecznych;
- reżim etatystyczny (głęboka ingerencja scentralizowanego państwa w funkcjonowanie rodziny, poprzez skupienie się na poprawie warunków życia wyrównuje się szanse dla różnych alternatywnych modeli życia rodzinnego (tamże, s. 8-9).

Porównując wskaźniki ekonomiczne i zachęty w polityce społecznej w poszczególnych krajach (por. tamże, s. 31), np. rodzaj rozliczania podatkowego, długość i płatność urlopów macierzyńskich, system opieki nad dzieckiem itp., autor wskazał, że istnieją wyraźne różnice dotyczące skuteczności i tylko polityka rodzinna, wspierająca rodzinę naturalną, przynosi owoce w postaci wzrostu liczby dzieci i małżeństw (jak wyżej

Fig. 7, s. 38). Z tego względu rodzina naturalna powinna być promowanym i wspieranym standardem społecznym.

Bibliografia:

- Bednarski, H. (2008). Przemiany struktury i funkcji rodzin polskich w XX i XXI wieku, *Mazowieckie Studia Humanistyczne*, 12, 1/2, 197-214.
http://mazowsze.hist.pl/dlArticle.php?file=files/Mazowieckie_Studia_Humanistyczne/Mazowieckie_Studia_Humanistyczne-r2008-t12-n1-2/Mazowieckie_Studia_Humanistyczne-r2008-t12-n1-2-s197-214/Mazowieckie_Studia_Humanistyczne-r2008-t12-n1-2-s197-214.pdf (dostęp: 15-06-2020).
- Bendyk, E. (2020). Koniec miłości?, *Polityka*, 7 (3248), 18-02, 15-17.
- Benedykt XVI, (Joseph Ratzinger) (1986). *Raport o stanie wiary. Z ks. Kardynałem J. Ratzingerem rozmawia Vittorio Messori*, Kraków: Warszawa -Struga: Michalineum.
- Burkacka, I. (2017). Monoparentalność, wielorodzina i rodzina zrekonstruowana. Współczesne nazwy modeli życia rodzinnego, *Artes Humanes*, 2, 61-94.
<https://doi.org/10.17951/artes.2017.2.61> <https://docplayer.pl/104961482-Umcs-monoparentalnosc-wielorodzina-i-rodzina-zrekonstruowana-wspolczesne-nazwy-modeli-zycia-rodzinnego.html> (dostęp: 12-06-2020).
- Cöllen, B. (14-07-2013). Fanatyzm rasowy w III Rzeszy. Eugenika i "eutanzja", *Deutsche Welle*. on-line: <https://www.dw.com/pl/fanatyzm-rasowy-w-iii-rzeszy-eugenika-i-eutanzja/a-16949740> (dostęp: 15-06-2020).
- Dekimpe, V., Guggenheim, J. (2019). Could going child-free be the answer to our climate crisis?, *France 24*. <https://www.france24.com/en/20190119-down-earth-children-demography-ginks-environment-carbon-dioxide-climate-save-planet> (dostęp: 15-06-2020).
- Eurostat (2017). *Archive: People in the EU - statistics on demographic changes*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:People_in_the_EU_-_statistics_on_demographic_changes (dostęp: 15-06-2020).
- Eurostat (2018a). *Archive: People in the EU - statistics on demographic changes*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:People_in_the_EU_-_statistics_on_demographic_changes&oldid=390407 (dostęp: 15-06-2020).
- Eurostat (2018b). 43% of births in the EU are now outside marriage, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20180809-1> (dostęp: 14-06-2020).

Eurostat (2020a). Divorce indicators

<https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> (dostęp: 15-06-2020).

Eurostat (2020b). Fertility indicators/

<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> (dostęp: 15-06-2020).

Eurostat (2020c). Marriage indicators

http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?query=BOOKMARK_DS-052180_QID_3791ADE4_UID_-3F171EB0&layout=TIME,C,X,0;GEO,L,Y,0;INDIC_DE,L,Z,0;INDICATORS,C,Z,1;&zSelection=DS-052180INDIC_DE,GNUPT;DS-052180INDICATORS,OBS_FLAG;&rankName1=INDICATORS_1_2_-1_2&rankName2=INDIC-DE_1_2_-1_2&rankName3=TIME_1_0_0_0&rankName4=GEO_1_2_0_1&sortC=ASC_1_1_FIRST&rStp=&cStp=&rDCh=&cDCh=&rDM=true&cDM=true&footnes=false&empty=false&wai=false&time_mode=ROLLING&time_most_recent=false&lang=EN&cfo=%23%23%23%2C%23%23%23.%23%23%23 (dostęp: 15-06-2020).

Eurostat (2020d). *Marriage and divorce statistics*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Marriage_and_divorce_statistics (dostęp: 14-06-2020).

Forum för levande historia (2013). *Biologia rasowa*. on-line:

<https://www.levandehistoria.se/fakta-fordjupning/rasism-intolerans/rasbiologi> (dostęp: 28-05-2020).

Fux, B. (2002). Which Model of Family are Encourage or Discourage by the Different Families Policies, (in:) F.-X., Kaufman i in. (ed.) *Family Life and Family Policies in Europe*, vol II, Problems and Issues in Comparative Perspectives, 363 – 418, Oxford: Clarendon Press, <https://www.uzh.ch/cmsssl/suz/dam/jcr:00000000-2042-5acc-ffff-ffff8a714bf7/strategy.pdf> (dostęp: 15-06-2020).

Gajewski, W. (2020). Kolaps rodziny a cywilizacja: perspektywa historyczna, (w:) P. Chmielecki, M. Wichary (red.), *Wokół problemów seksualności*, 13-28, Warszawa: Vocatio.

Gizowski, M. (2007). Społeczno-polityczny kontekst przemiany modelu rodziny na przestrzeni dziejów świata zachodniego w epokach starożytności, feudalizmu i kapitalizmu, *Roczniki Teologiczne*, Tom LIV, 10, 303-317.

https://www.kul.lublin.pl/files/409/public/RT54z10/RT54z10_18-Gizowski.PDF (dostęp: 15-06-2020).

GUS, (2014). *Prognoza ludności na lata 2014-2050*. Warszawa. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosci/prognoza-ludnosci-na-lata-2014-2050-opracowana-2014-r,1,5.html> (dostęp: 15-06-2020).

- GUS, (2016a). *Małżeństwa oraz dzietność w Polsce*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/malzenstwa-i-dzietnosc-w-polsce,23,1.html> (dostęp: 13-06-2020).
- GUS, (2016b). *Prognoza gospodarstw domowych na lata 2016–2050*. Warszawa <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosci/prognoza-gospodarstw-domowych-na-lata-2016-2050,9,4.html> (dostęp: 15-06-2020).
- GUS, (2018). *Rocznik Demograficzny*, Warszawa. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2018,3,12.html> (dostęp: 15-06-2020).
- Henrich, J., Boyd, R., Richerson, P.J., (2012). The puzzle of monogamous marriage, *Philosophical Transaction of the Royal Society Publishing B*, 3, 657-669. <https://doi.org/10.1098/rstb.2011.0290>. <https://royalsocietypublishing.org/doi/full/10.1098/rstb.2011.0290> (dostęp: 15-06-2020).
- Hymas, L. (2011). I decided not to have children for environmental reasons, *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/environment/2011/sep/27/not-have-children-environmental-reasons> (dostęp: 15-06-2020).
- Kurc, M. (2019). Niech nas zobaczą w Sejmie, *Replika*, 82. <https://replika-online.pl/spis-tresci-82/> (dostęp: 15-06-2020).
- Liberska, H., Matuszewska M. (2015). Modele funkcjonowania rodziny. Style wychowania, (w:) I. Janicka I, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny*, 116–141, Warszawa: PWN.
- Majka-Rostek, D. (2009). Indywidualizm jako źródło współczesnych przemian rodziny *Kultura i Historia*, 16, on-line. <https://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/1459> (dostęp: 15-06-2020).
- Makowski, B. (2019). *Aborcja i polityka populacyjna w III Rzeszy. Narzędzie nieludzkiego systemu*, Polskie Radio 24.pl, <https://polskieradio24.pl/39/156/Artykul/2417108,Aborcja-i-polityka-populacyjna-w-III-Rzeszy-Narzedzie-nieludzkiego-systemu> (dostęp: 28-05-2020).
- Marianowicz-Szczygieł, A. (2020a). *Dlaczego na świecie wrasta liczba osób LGBT?* Warszawa: Instytut „Ona i On”. <http://onaion.org.pl/raport-dlaczego-na-swiecie-wzrasta-liczba-osob-lgbt/> (dostęp: 15-06-2020).
- Marianowicz-Szczygieł (2020b). *Dlaczego rodzina jest tak ważna (z perspektywy społecznej)?* (w:) *Jak zbudować szczęśliwe małżeństwo*, Warszawa: Ewangeliczna Polska, in Press.
- Ministerstwo Zdrowia (2016). *Program polityki zdrowotnej: „Leczenie antyretrowirusowe osób żyjących z wirusem HIV w Polsce na lata 2017 – 2021”*. on-line: <https://www.gov.pl/web/zdrowie/program-zdrowotny-leczenie-antyretrowirusowe-osob-zyjacych-z-wirusem-hiv-w-polsce> (dostęp: 28-05-2020).

- Orion, R. (2018). *A Therapist's Guide to Consensual Nonmonogamy: Polyamory, Swinging, and Open Marriage*, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315462257>. <https://www.taylorfrancis.com/books/9781315462257> (dostęp: 15-06-2020).
- Planned Parenthood, (2004). *Opposition Claims About Margaret Sanger, Fact Sheet*. on-line: https://www.plannedparenthood.org/files/8013/9611/6937/Opposition_Claims_About_Margaret_Sanger.pdf (dostęp: 28-05-2020).
- Regnerus, M. (2012). How different are the adult children of parents who have same-sex relationships? Findings from the New Family Structures Study, *Social Science Research*, Vol. 41, Issue 4, 752–770. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2012.03.009>.
- Rzeczpospolita, (2019). *Chiny: Polityka jednego dziecka zniesiona, a wzrost populacji najniższy od 1960 roku*, on-line: <https://www.rp.pl/Polityka/190129921-Chiny-Polityka-jednego-dziecka-zniesiona-a-wzrost-populacji-najnizszy-od-1960-roku.html> (dostęp: 15-06-2020).
- SRF Kultur, (2019) Why does love end, Eva Illouz? *Sternstunde Philosophie* (english version). online: https://www.youtube.com/watch?v=55I_3hM8dIY (dostęp: 15-06-2020).
- Slany, K. (2005). Dywersyfikacja form życia rodzinnego we współczesnym świecie. Przykład związków homoseksualnych, (w:) K. Slany, B. Kowalska, M. Śmietana (red.), *Homoseksualizm – perspektywa interdyscyplinarna*, 19–38, Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Strawiński, P. (2019). A na końcu tęczy garnek złota, *Forbes*, 11, 84-90.
- U.S. Agency for International Development (2008). *Overview of Contraceptive and Condom Shipments FY 2007*. on-line: <https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1864/FY2007-FINAL-C-C-Report.pdf> (dostęp: 9-06-2020).
- Vollset, S.E., Goren, E., Yuan, Ch-W, Cao, J., Smith, A.E., Hsiao, T., Bisignano, C., Azhar, G.S., Castro, E., Chalek, J., Dolgert, A.J., Frank, T., Fukutaki, K., Hay, S.I., Lozano, R., Mokdad, A.H., Nandakuma, V., Pierce, M., Pletcher, M., Robalik, T., Steuben, K.M., Wunrow, H.Y., Zlavog, B.S., Murray, Ch.J.L. (2020). Fertility, mortality, migration, and population scenarios for 195 countries and territories from 2017 to 2100: a forecasting analysis for the Global Burden of Disease Study, *Lancet*, online: [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(20\)30677-2/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(20)30677-2/fulltext) (dostęp: 4-06-2020).
- Walberg, R. Mrozek, A. (2009). *Private choices, public costs. How failing families cost us all*, Ottawa: Institute of Marriage and Family Canada. https://www.imfcanada.org/sites/default/files/Cost%20of%20Family%20Breakdown%20final_0.pdf (dostęp: 15-06-2020).
- Wieczorek, B. (2018). *Homoseksualizm. Przegląd światowych analiz i badań. Przyczyny, objawy, terapia, aspekty społeczne*, Warszawa: Fronda.

- Zaborowska, A. (2014). Współczesna rodzina, kryzys czy przemiana? (w:) M. Brzeziński, J. Jęczeń (red.), *Tożsamość i posłannictwo rodziny*, Seria: Centrum badań nad rodziną, tom XIV, 71-84, Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Zimniewicz, N. (2018). Doktryna Kościoła katolickiego w kalkulacjach ekonomicznych spółek medialnych, (w:) M. Rucki (red.), *Wpływ ideologii na naukę i życie społeczne*, 75-90, Warszawa: Chrześcijańskie Forum Pracowników Nauki.